

5. Держархів Одеської обл. — Ф. — Р. — 7. — Оп. 1. — Спр. — 2204. — Арк. 12.
6. Держархів Одеської обл. — Ф. — Р. — 11. — Оп. 1. — Спр. — 634. — Арк. 29-31.
7. Держархів Одеської обл. — Ф. — Р. — 11. — Оп. 1. — Спр. — 634. — Арк. 34.
8. Держархів Одеської обл. — Ф. — Р. — 11. — Оп. 1. — Спр. — 634. — Арк. 37—39.
9. Держархів Одеської обл. — Ф. — Р. — 11. — Оп. 1. — Спр. — 634. — Арк. 39.
10. Держархів Одеської обл. — Ф. — Р. — 11. — Оп. 1. — Спр. — 634. — Арк. 46—48.
11. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20–50-і роки ХХ ст. / М. М. Шитюк. — К. : Ін-т історії України НАН України; Миколаїв: Тетра, 2000. — С. 170.
12. Реабілітовані історією. Миколаївська область : у 4 т. — Миколаїв: Світогляд, 2008. — (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією» : у 27 т. / голов. редкол. : Тронько П. Т. (голова) [та ін.]). Кн. 4 / [обл. редкол. : Макарчук С. С. (голова) та ін.]. — 2008. — С. 261.
13. Николаев І. Є. Справа «Антирадянської контрреволюційної організації» на заводі «Дормашина» // Реабілітовані історією. Миколаївська область : у 4 т. — Миколаїв : Світогляд, 2008. — (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: у 27 т. — Кн. 4 / обл. редкол. Макарчук С. С. (голова) та ін. — 2008. — С. 61—66.

СЛИПУЩЕНКО С. М.

г. Николаев

КАРАТЕЛЬНЫЕ МЕРЫ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ ПРОТИВ ИНЖЕНЕРНО-ТЕХНИЧЕСКИХ РАБОТНИКОВ ЮГА УКРАИНЫ В 1930-х ГОДАХ.

В представленной статье на основе широкой источниковой и историографической базы анализируются ключевые аспекты репрессивной политики советской власти против инженерно-технической интеллигенции Юга Украины в 1930-х годах.

Ключевые слова: советская власть, репрессии, интеллигенция, сталинизм.

SLIPUSCHENKO S. M.

Mykolaiv

PUNITIVE MEASURES AGAINST SOVIET POWER ENGINEERING WORKERS IN THE SOUTH OF UKRAINE IN 1930.

The Genesis of the totalitarian system in the USSR – an inexhaustible theme for historical research, because for these millions of concrete people, our compatriots, which, obviously, would do much to social progress, spiritual and economic development. Except for scientific, socio-cultural, ethical purposes, to the forefront and practical importance of such research. Despite numerous publications, there is still a whole complex of scantily explored issues related to the practical implementation of socio-political policy of Stalinism against certain segments of the population, the study of regional aspects of the problem.

Key words: the Soviet power, repression, intellectuals, Stalinism.

Стаття надійшла до редколегії 01.03.2014

УДК 94(477.73):341.34

КАЛКУТІНА Н. В.

м. Миколаїв

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІЙСЬКОВОГО ПОЛОНУ ТА ПРАВОВИЙ СТАТУС ІНОЗЕМНИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В СРСР НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

В статті розглядаються міжнародні угоди про захист жертв військових конфліктів; порівнюється розвиток правового статусу військовополонених в міжнародному праві та в радянському законодавстві.

Ключові слова: військовополонені, міжнародні конвенції, військовий конфлікт, правовий статус.

Постановка проблеми. Світова спільнота, маючи численний досвід ведення кровопролитних збройних конфліктів, поступово приходить до усвідомлення необхідності переглянути загальноприйняті закони та звичаї війни, по можливості, пом'якшити їх та захистити мільйони учасників міжнародних сутичок нормами права. Особливої гостроти дана

проблема набуває на початку ХХ століття. Однією з категорій осіб, які потребували міжнародного захисту стали військовополонені.

Мета даної публікації – охарактеризувати основні тенденції розвитку норм міжнародного права з питань поводження з військовополоненими, дослідити міжнародні зобов'язання СРСР в галузі військового полону та право-

вий статус військовополонених в Радянському Союзі на початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. В міжнародному праві до другої половини ХІХ ст. не було угод, які б визначали режим військового полону. Вперше спроба кодифікації правових норм, які врегульовували умови ведення сухопутної війни, відбулася на Брюссельській конференції 1874 р. В основу її роботи було покладено російський «Проект міжнародної конвенції щодо законів та звичаїв війни». Проблема військовополонених порушувалася в розділі шостому першої частини даного документу [1, с. 11]. Провідним автором цього документу був відомий дипломат та юрист Ф. Ф. Мартенс. В нього, зокрема, увійшли положення, що гарантували полоненим гуманне відношення. Вперше правила поведінки під час проведення бойових дій розповсюджувались не лише на армію, а й на учасників добровольчих загонів та ополчення. Останні при цьому набували статус військовополонених, якщо збройні формування до яких вони вступали, були очолювані відповідальними особами, мали відмітні знаки, відкрито носили зброю та дотримувалися законів та звичаїв війни [2, с. 12].

Але найбільші концептуальні зміни в правовому регулюванні військового полону сталися на першій «конференції миру» в травні 1899 р. в Гаазі. Ініціатором скликання конференції стала Росія [3, с. 65]. Циркуляром від 12 серпня 1898 р. російський уряд звернувся до всіх європейських, американських та азійських держав, акредитованих в Петербурзі, з пропозицією обговорити проблеми попередження міжнародних конфліктів, а також полегшення воєнного тягара, з цими конфліктами пов'язаного. В грудні 1898 р. Росія детально виклала свої пропозиції в новому дипломатичному акті, в якому були представлені 8 пунктів для обговорення на майбутній конференції. Головою конференції було обрано посла Росії в Лондоні Г. Г. Стааля. Зокрема, завданням конференції став перегляд вищезгаданої Брюссельської декларації 1874 р. відносно законів та звичаїв сухопутної війни [4, с. 15]. І хоча головної мети досягти не вдалося, саме на цій конференції порушено питання про необхідність створення законодавчого підґрунтя для повноцінного захисту військово-

вополонених. Важливим наслідком домовленостей стало те, що важливі питання війни вирішувалися не лише теоретично, а й підкріпилися міжнародним актом. Також Гаазькою конференцією було започатковано багатосторонні міжнародні зустрічі для узгодженого вирішення нагальних проблем воєнного часу [1, с. 14].

Друга Міжнародна конференція миру, що також проходила в Гаазі у жовтні 1907 р., затвердила нову редакцію «Положення про закони та звичаї сухопутної війни», в котрій більш чітко визначено правовий статус військовополонених. Так, стаття 4 розділу II говорить: «Військовополонені знаходяться під владою ворожого уряду, а не окремих осіб чи загонів, що полонили їх. З ними належить поводити людинолюбно...». Згідно ст. 7, утримання військовополонених покладалося на уряд держави, під владою якої вони перебували. Остання, 20-та, стаття передбачала якнайшвидше повернення військовополонених на батьківщину після укладання миру [5, с. 41–46].

Справжнім випробуванням дієвості міжнародно-правових норм в галузі військового полону стала Перша світова війна. Вже в квітні 1915 р. російським урядом сформовано Надзвичайну слідчу комісію по розслідуванню порушень законів та звичаїв ведення війни з боку противника під керівництвом сенатора О. С. Кривцова. Також створено комісію, очолювану князем М. Д. Голіциним, по наданню допомоги російським військовополоненим, які знаходились у ворожих країнах. Обидві комісії зібрали вагомий матеріал щодо фактів протиправного та негуманного відношення до російських солдат та офіцерів [2, с. 13].

Радянська Росія, як правонаступниця Російської імперії, офіційно не оформила визнання Гаазької конвенції «Про закони та звичаї сухопутної війни» 1907 р., хоча й не денонсувала останню [6, с. 57]. Але, на думку відомого російського дослідника військового полону В. Галицького, утримання військовополонених ворожих армій в Радянському Союзі, починаючи з жовтня 1917 року, в цілому відповідало вимогам міжнародного права. Вже 23 квітня 1918 року Декретом РНК РСФРР при Наркоматі з військових справ була створена Центральна колегія у справах полонених та біженців (Центропленбеж), передана до відо-

ма НКВС РРФСР у травні 1919 р. і перейменована в 1920 р. на Центральний евакуаційний відділ НКВС РРФСР [7, с. 9].

Питання військового полону вирішувалися молодю радянською державою в період з 1917 по 1922 рр. доволі цивілізовано та базувалися на законності та відповідальності за долю військовополонених. На протязі вказаного періоду радянський уряд дотримувався нормативних актів, що регулювали питання військового полону, укладені раніше Російською державою: Брюссельської декларації 1874 р.; Гаазьких конвенцій 1899 и 1907 рр.: статей I-XX Відділу I «Положення про закони та звичаї сухопутної війни»; «Положення про військовополонених» від 7 жовтня 1914 р.; Протоколу першої Стокгольмської конференції від 1 грудня 1915 р.; документів Стокгольмської наради від 13 травня 1916 р. тощо [7, с. 11].

30 травня 1918 р. «Постановою про визнання Женевської та інших міжнародних конвенцій, що стосуються Товариства Червоного хреста» РНК РРФСР оголосила про визнання усіх міжнародних конвенцій про захист жертв війни, котрі свого часу ратифікувала царська Росія: «Ця Конвенція, як в її первинній, так і в подальших редакціях, а також і всі інші міжнародні конвенції та угоди, що стосуються Червоного Хреста, визнані Росією до жовтня 1917 р., визнаються і будуть дотримуватися Російським Радянським Урядом, який зберігає всі права та прерогативи, засновані на цих конвенціях та угодах» [8, с. 191]. Таким чином, влада все таки визнала ті зобов'язання, що були покладені на неї міжнародними домовленостями. Тобто уряд у 1918 р. ще був впевнений у виключній важливості питання захисту військовополонених і всіляко намагався полегшити їхню долю.

В 1921 році Міжнародний Червоний Хрест зробив офіційну заяву про те, що РРФСР отримує право на покровительство Женевських конвенцій [9, с. 73]. Але, разом з тим, вже на даному етапі починається процес формування концепції військового полону, як явища вкрай негативного та небезпечного для молоді робітничо-селянської держави. Так, 1 серпня 1919 р. Постановою Ради робітничої та селянської оборони, підписаної В. Леніним та Е. Склянським, сім'ї червоноармійців, що пе-

рейшли на сторону «білих», позбавлялися всіх видів державної допомоги та земельної ділянки. А в КК РРФСР 1926 р. за здачу в полон за обставин, що не були викликані бойовою обстановкою, вже був передбачений розстріл з конфіскацією майна [6, с. 58]. А після ліквідації в 1922 р. Центрального евакуаційного відділу НКВС всі попередні позитивні надбання у галузі військового полону були зведені нанівець і в подальшому проблема захисту жертв в війни продовжувала радянським урядом ігноруватися, що призвело, врешті-решт, до масштабної трагедії мільйонів, як радянських, так і іноземних громадян [7, с. 12].

З політико-ідеологічних міркувань Радянський Союз, як відомо, відмовився підписати і Женевську конвенцію 1929 р. Більш того, СРСР відмовився направити до Женеви навіть свого делегата. 27 липня тут були підписані дві нові конвенції: «Про поводження з військовополоненими», та «Про поліпшення долі поранених та хворих у діючих арміях». Першу з названих угод згодом підписало більше 30 держав, в тому числі і Німеччина. Що ж до СРСР, то 25 серпня 1931 року нарком закордонних справ М. М. Литвинов оголосив про рішення радянського уряду приєднатися до конвенції про поранених та хворих в спеціальній декларації [6, с. 58]. Відмову від приєднання до Конвенції «Про поводження з військовополоненими» радянська сторона мотивувала незгодою з нормами, які забороняли застосовувати по відношенню до військовополонених репресивних заходів, наданням офіцерам іноземних армій привілейованого статусу, зокрема, право на проживання окремо від решти полонених. І взагалі, норми даної конвенції було визнано надто гуманними, що на думку радянського керівництва могло негативно вплинути на політико-моральний стан солдат та командирів РСЧА і взагалі суперечило духу соціалістичної держави [10, с. 29]. Отже, відмову підписати Женевську конвенцію 1929 року можна пояснити принциповим небажанням Радянського Союзу взагалі домовлятися про режим військового полону, так як ставка робилась на наступальну війну та світову революцію, на чому наголошував, зокрема, і теоретик «єдиної воєнної доктрини» М. Фрунзе: «...пролетаріат може і буде наступати, а з ним разом, як головна

його зброя, буде наступати і Червона армія. Звідси впливає необхідність виховувати нашу армію в дусі найбільшої активності, готувати її до завершення завдань революції шляхом енергійних, рішучих та сміливо проведених наступальних операцій» [11, с. 104]. Так чи інакше, а СРСР не став зв'язувати себе міжнародними угодами, покликаними регулювати режим військового полону, але все ж намагався створити власну нормативну базу з даного питання.

Неприєднання до конвенції «Про поводження з військовополоненими» в подальшому дозволило деяким дослідникам, переважно західним, виправдовувати Гітлера і посилатися на те, що відмова СРСР від підписання Женевської конвенції позбавляє Німеччину необхідності гуманного поводження з радянськими військовополоненими. Але, як відомо, стаття 82 розділу VIII «Про виконання конвенції» якраз-таки наголошувала, що держави, які її підписали, зобов'язані керуватися конвенцією у всіх випадках та по відношенню до всіх країн. Німеччина являлась підписантом Женевської конвенції та не відмовлялася від свого підпису в подальшому. Отже виконання її положень було для неї обов'язковим.

Початок Другої світової війни продемонстрував наслідки дипломатичних промахів Москви і СРСР все ж довелося зробити деякі кроки назустріч міжнародним домовленостям. В циркулярній ноті НКІСу від 8 серпня 1941 р. радянське керівництво довело до відома воюючих сторін, що Радянський Союз все-таки буде дотримуватися умов міжнародних договорів, а саме: Гаазької конвенції «Про закони та звичаї сухопутної війни» від 18 жовтня 1907 р., Женевської конвенції «Про поліпшення долі поранених та хворих в діючих арміях» від 27 липня 1929 р., а також Женевського протоколу «Про заборону застосування в війні задушливих, отруйних та інших подібних газів та бактеріологічних засобів» від 17 липня 1925 р. [6, с. 63]. Обов'язковою умовою їх виконання СРСР називала принцип взаємності з боку Німеччини, посилаючись на систематичні грубі порушення останньою всіх міжнародних договорів та конвенцій [2, с. 18]. Цим, найвірогідніше, СРСР намагався заручитися підтримкою світової спільноти в умовах розгортання воєнних дій. Але підписувати конве-

нцію про військовополонених СРСР все ж відмовився.

Крім того, НКІС СРСР постійно інформував своїми нотами світову громадськість про грубі порушення Німеччиною вимог міжнародних конвенцій. Так, 6 липня 1941 р. СРСР звинуватив Німеччину в порушенні Женевської конвенції «Про поліпшення долі поранених та хворих в діючих арміях». До штаб-квартири Міжнародного комітету Червоного Хреста в Женеві Союзом товариства Червоного Хреста та Червоного Півмісяця СРСР було направлено протест з приводу бомбардувань німецькою авіацією санітарних установ, незважаючи на видимість розпізнавальних знаків, встановлених Женевською конвенцією для останніх [12]. Німеччина теж в свою чергу звинуватила Радянський Союз в знищенні шпиталів під час відступу, що являлося грубим порушенням славнозвісної Женевської конвенції [6, с. 59].

МКЧХ з самого початку війни був занепокоєний участю як радянських, так і німецьких військовополонених. Вже на наступний день після нападу Німеччини на СРСР, голова комітету М. Губер направив уряду СРСР, Німеччини, Фінляндії та Румунії телеграми, в яких пропонувалося обмінюватися свідченнями про військовополонених. І, як не дивно, 27 червня 1941 року від СРСР було отримано схвальну відповідь, знову ж таки, за умови, якщо аналогічні свідчення будуть надаватися воюючими з Радянською державою країнами [6, с. 58]. Як бачимо, Радянський Союз на початку війни продемонстрував готовність переглянути своє відношення до раніше проігнорованої конвенції, а також продовжити співпрацю з МКЧХ. 17 липня 1941 р. СРСР направив Німеччині ноту з пропозиціями вести бойові дії на основі Гаазької конвенції про закони та звичаї сухопутної війни [2, с. 14]. Переконавшись згодом, що нацистський уряд йти на компроміс не збирається, Міністерство закордонних справ намагається аргументувати неможливість визнання радянською стороною Женевської конвенції. Невдовзі Радянський Союз взагалі припинив будь-які спроби домовитися з Німеччиною про застосування міжнародно-правових норм, заявивши в 1942 р. про неможливість вступати в будь-які переговори та угоди з останньою [2, с. 40]. Згодом були остаточно перервані відносини між СРСР та

Міжнародним Червоним Хрестом Але на долю як радянських, так і німецьких військовополонених це, на жаль, вже ніяк не могло вплинути і відтепер правове становище військовополонених регулювалося не міжнародним, а внутрішнім правом воюючих сторін.

Висновки. Отже, СРСР не поспішав зв'язувати себе міжнародними угодами, покликаними регулювати режим військового полону, протиставляючи себе в даній галузі світовій громадськості. Хоча Радянська держава і намагалася створити власну нормативну базу з даного питання, ідеологічні перешкоди, врешті-решт, призвели до формування образу ворога в особі військовополоненого та загального негативного сприйняття військового полону суспільством. СРСР в черговий раз довів своє небажання брати на себе зобов'язання, як по відношенню до власних, так і до чужих військовополонених.

Список використаних джерел

1. Мінаєв А. До питання про статус військовополонених у міжнародному праві наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / А. Мінаєв, Т. Мінаєва // Історична панорама: Збірник наукових статей ЧНУ. Спеціальність «Історія». — Чернівці: Видавництво Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича «Рута», 2007. — Вип. 4. — С. 7—16.
2. Русский архив: Великая Отечественная война. Иностранные военнопленные второй мировой

- войны в СССР. Т. 24 (13) / под общ. ред. В. А. Золотарева. — М.: ТЕРРА, 1996. — 559 с.
3. К истории первой Гаагской конференции 1899 г. // Красный архив. — Москва — Ленинград, 1932. — Т. I—II. — С. 64—96.
4. Мартенс Ф. Гаагская конференция мира / Ф. Мартенс // Вестник Европы. — 1900. — март. — С. 5—28.
5. Конвенция о законах и обычаях сухопутной войны от 5 (18) октября 1907 года // Международное право в избранных документах. — М.: Юридическая литература, 1957. — Т. 3. — 415 с.
6. Конасов В. Б. К истории советских и немецких военнопленных (1941–1943 гг.) / В. Б. Конасов, А. В. Терещук // Новая и новейшая история. — 1996. — № 5. — С. 54—72.
7. Галицкий В. П. Финские военнопленные в лагерях НКВД (1939–1953 гг.) / В. П. Галицкий. — М.: Издательский дом «Грааль», 1997. — Кн. 1. — 248 с.
8. Декреты советской власти. — Т. 2. 17 марта — 10 июля 1918 г. — М.: Гос. изд-во политической литературы, 1959. — 686 с.
9. Потильчак О. В. Радянські режимні установи для військовополонених та інтернованих в УРСР (1939–1954 рр.): організація, дислокація, структура: дис. ... доктора істор. наук : 07.00.01 — історія України / Олександр Валентинович Потильчак. — К., 2005. — 802 с.
10. Чайковский А. С. Плен. За чужие и свои грехи (Военнопленные и интернированные в Украине 1939–1953 гг.): монография. — К.: Парламентское издательство, 2002. — 503 с.
11. Фрунзе М. В. Единая военная доктрина и Красная армия / М. В. Фрунзе // Красная Новь. — 1921. — № 1. — С. 94—106. режим доступа: <http://militera.lib.ru/science/frunze1/index.html>.
12. Известия. — 1941. — 7 июля. — № 186 (8594).

КАЛКУТИНА Н. В.
г. Николаев

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ВОЕННОГО ПЛЕНА И ПРАВОВОГО СТАТУСА ВОЕННОПЛЕННЫХ В СССР В НАЧАЛЕ ХХ в.

В статье рассматриваются международные соглашения о защите жертв военных конфликтов; сравнивается развитие правового статуса военнопленных в международном праве и советском законодательстве.

Ключевые слова: военнопленные, международные конвенции, военный конфликт, правовой статус.

KALKUTINA N. V.
Mykolaiv

INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF MILITARY PRISONER AND LEGAL STATUS OF PRISONERS OF WAR IN THE SOVIET UNION IN THE EARLY TWENTIETH CENTURY

International agreements on the protection of victims of armed conflicts discussed in the article. Description of the main trends in the development of international law in the field of military captivity is the aim of this publication.

Key words: prisoners of war, international conventions, military conflict, legal status.

Стаття надійшла до редколегії 01.02.2014